

ԳՐԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

«ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ». Հրատարակութիւն Մ. Բարխուդարեանցի:

Մօսկա. 1888 թ.

Այս հրատարակութիւնը, որը խոստանում է դառնալ պարբերական, աչն է՝ վեց-ամսեալ, որպէս պէտք է ենթադրել, ծնունդ է առել նման գաղափարից, որպէս և «Մուրճ» ամսագիրը: Ի հարկէ բոլոր միւս կողմերից համեմատութիւնը այդ երկու հրատարակութիւնների մէջ՝ կը լինէր անտեղի: Պ. Բարխուդարեանցի «Հանդէսը» լոկ գրական բնաւորութիւն ունի և ներկայացնում է մի ժողովածու զուտ գրական-վիպական-բանաստեղծական աշխատութիւնների: Այս յոպէին միզ հետաքրքրողը այդ առաջին հատորի բովանդակութիւնը չէ. նորա մէջ կան գրածներ, որ գրական արժանաւորութիւն ունին, կան որ մեծ արժէք չեն ներկայացնում: Մեզ համար գլխաւոր խնդիրը այդ հրատարակութեան ապագան է, որը կախած է նորանից, թէ մասնաւորապէս ի՞նչ բնաւորութիւն պիտի կրէ «Հանդէս»-ը, որպէս զի կոչւած համարւի մեր գրականութեան մէջ մի ոչակասորդ լրացնելու: Արդ, այդ խնդիրը լուծելու համար, պէտք է իմանալ, թէ մեր աշխարհի հրատարակութիւնները ի՞նչ բանին բաւականութիւն չեն տալիս և չեն էլ խոստանում տալու մօտ ապագայում. միմիայն պակասը լրացնելով կարող է մի հրատարակութիւն ընդհանուրի ուշադրութիւնը գրաւել և համակրութիւն գտնել հասարակութեան կողմից: Մի հրատարակութիւն պակաս է լրացնում նաեւ աչն ժամանակ, երբ մինչև անգամ նման հրատարակութիւնների կան, բայց որոնք խմբագրական պակասութիւններ են ներկայացնում և որոնք ցանկացած ոգով չեն ներշնչւած: Գրական իրար հակառակ չիօլանների բացակայութեան պատճառով հալերիս մէջ, պէտք է կարծել որ «Հանդէս»-ը կոչւած չի կարող համարւել՝ քարոզչութիւն մի ալ գրական ուղղութիւն, քան ինչ ներկայացնում են մեր բոլոր հայկական թերթերը, որտեղ անխտիր տպւում են ամեն տեսակ գրական ուղղութեան գրածներ: Իսկ «Մուրճ»-ի երևան գալով՝ վճռւում է առհասարակ մի ամսագիր ունենալու խնդիրը: Ուրեմն նաեւ այդ կողմից «Գրականական

Հանդէս»-ը կորցնում է իւր նշանակութիւնը, Կարծել, թէ մի ամսագիր, որպէս «Մուրճ»-ը, չի կարող բաւականութիւն տալ բոլոր գրողների պահանջներին՝ տեղի սղութեան պատճառով, դորա դէմ էլ կարելի է ասել, որ «Մուրճ»-ը դատապարտած չէ հրատարակելու ամիսը 8—10 թերթով, այլ որ նա կարող է մեծանալ մինչ 16 թերթ, միայն թէ լինին բաւականաչափ բաժանորդներ:

Բայց չը նալած ալդ բոլոր առարկութիւններին, այ. Բարխուդարեանցի «Գրականական Հանդէս»-ը մեր աչքում տնի գոլութեան կատարեալ իրաւունք, քանի որ նա կարող է լրացնել մի մեծ պակասութիւն և քանի որ ալդ պակասութիւնը գրեթէ ոչնչով չեն լրացնում մեր բոլոր պարբերական հրատարակութիւնները և ոչ իսկ «Մուրճ»-ը: Այդ մեծ պակասութիւնը՝ թարգմանական գրածների բացակայութիւնն է մեր պարբերական մամուլի մէջ, մամուլի, որին օգնութեան հասնել չի կարողանում մեր մատենագրական-թարգմանական գրականութիւնը: Ինչ վերաբերում է «Մուրճ»-ին, մենք ցաւօք սրտի լալարարում ենք, որ չը պիտի կարողանաք թարգմանական վէպեր տպել աչն չափով, որ «պակաս» լրացնելու պարծանքը երբ և իցէ ձեռք բերել չուսանք: «Մուրճ»-ը, իւր գրողին բաժնում, գրեթէ բացառապէս պէտք է հիւրընկալէ մեր ինքնուրոյն գրողները:

Անա ուրեմն, այ. Բարխուդարեանցի «Գրականական Հանդէս»-ը, մեր կարծիքով, կարող է պատուաւոր տեղ բռնել հայկական պարբերական հրատարակութիւնների մէջ միմիայն աչն ժամանակ, երբ նա իւր գլխաւոր նպատակը չլինէ՝ առաջարկել հալ ընթերցող հասարակութեան թարգմանական գրական ստեղծագործութիւններ: Եւ երբ մարդ մտածում է, որ «Հանդէս»-ը հրատարակում է մեր հայրենի երկրից 5—6 օր հեռու, աչն ժամանակ թարգմանութեան ծառայելու նպատակը կրկնակի է թւում պարտաւորիչ նորա համար: Իւր առաջին գրքի մէջ «Հանդէս»-ը, արդէն տալիս է մի քանի թարգմանութիւններ: Մնում է միայն, որ թարգմանութիւնները ապագայում բռնեն նրա մեծագոյն մասը. իսկ եթէ նորա փոքրագոյն մասը ծառայէ խմբագրական և ալ չօգտածների—ալդ կը լինէր և օգտակար և ցանկալի:

«ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ ՀԱՅՈՅ ԿԵԱՆՔԻՅ», — (ԻՄ յիշողութիւններից): Տիգրան Փիրումեանց: Գրքոյկ առաջին: Թիֆլիս, տպարան Մ. Վարդանեանցի, 1888 թ., փոքր թերթ, 4-աճալ, 115 երես. տառ № 10: Գինն է 40 կոպէկ:

Այս գրքովը, չառաջարանից դուրս, պարունակում է երեք պատկեր. 1. Հին Սեբուսդ, 2. Աշխարհի կէսը և 3. Լիմանապատի Գէորգ ճգնաւորը:

Գրքով կ'ի մեծ մասը (67 երես) բռնում է առաջինը, որը և անկասկած ա-
մենից աջողածն է: Պ. Փիրումյանցի գրելու եղանակը բացառիկ է մեր
գրականութեան մէջ և, շտապենք աւելացնել, ամենաաջող եղանակնե-
րիցն է տիպեր նկարագրելու: «Հին Սերունդ»-ը, նախ քան գրքով կ'ի մէջ
տեղ բռնելը, տպւոյ 1887 թւականին «Մշակ» լրագրում, որով հեղինակը կա-
մեցաւ մի ճաշակ տալ ընթերցողներին իւր ուսածքների մասին, որոնք մի քանի
հատոր պիտի կազմէին: «Հին Սերունդ»-ի ընթերցումը մեզ վերաւ դեռ աչն
ժամանակ աչն տպաւորութիւնն արաւ, որ մենք, առանց տատանման,
դեռ ևս աչօր էլ կը կրկնենք, աչն է, որ 1887 թւականին լոյս տեսած բո-
լոր գրածներից պ. Փիրումյանցի «Հին Սերունդ»-ը ամենատաղանդաւորն է:
«Հին Սերունդ»-ի մէջ հեղինակը պատկերացնում է Վանի «Չըթչինց»
մեծանուն տունը, որտեղ երկու դար շարունակ տիրապետել է հին նահա-
պետական ոգին և որի վերջին նախատիպար ներկայացուցիչն է հաջի
Ստեփան աղան: Այդ նահապետականութիւնը արտապրում է սրտի կա-
տարեալ մաքրութեամբ, բարեխիղճ հետեողութեամբ Սուրբ գրքի մէջ չափ-
նած բարոյախօսութեան, ամեն բանում երևացող երկիւղածութեամբ Աստուծոյ
առջև, ներքին մխիթարութեան զգացմունքով՝ աղքատներին և թուլերին
օգնելու ժամանակ, պատկառանքով դէպի մեծերը, սրտի բարութեամբ և
ներողամտութեամբ դէպի ուրիշների սխալները, արդար հոգու անդորրու-
թեամբ, անտրտունջ լինելով իւր վիճակից, աննախանձութեամբ դէպի
ուրիշը և աչն և աչն:— Հեղինակը ներկայացնում է Ստեփան աղային սորա
ուխուն-ամեալ ծերութեան ժամանակ, երբ նա արդէն հեռացած էր շու-
կաք գործերից և երբ ուրեմն նա իւր կեանքը կարող էր վարել բոլորովին
համեմատ իւր ցանկութեան, համաձայն իւր ներքին կրօնական հաւացք-
ների: Տաղանդ է պահանջում ներկայացնել մի աղայիսի ծերունու հոգե-
կան գրութիւնը և տաղանդ՝ աղայիսի մի անվրդով կեանքի համար հետա-
քըքքի վիպասէր ընթերցողին: Պ. Փիրումյանցը աղէ կատարում է մի ձևով,
որի մէջ մենք ուղիղ նկատում ենք վարպետի գրիչ: Նա հասկանում է ոչ
միայն ներկայացնել ճիշտ կերպով, աչ և ստիպել ընթերցողին թափանցել
աչն ծերունու հոգեկան աշխարհը, հասկանալ և համակրել նորան: Ընթեր-
ցողը մի առ ժամանակ մոռանում է ներկալ աշխարհականութիւնը և ապ-
րում է աչն կրօնական աշխարհում, որի մէջ ապրում էր Ստեփան աղան:
Հեղինակը իրաւունք ունի բարձր գնահատել Ստեփան աղայի տիպարը մեր
կեանքում, որովհետեւ աղէ նահապետական մարդը ունէր հաւատ, որից
զուրկ էին նորա միւս եղբայրները՝ Պետրոսը և Պողոսը, որոնց կեղծութիւնը
և հոգու ծուրութիւնը չէր կարելի աւելի լաւ ցոյց տալ, քան նոցա դէմ
չանդիման կացուցանելով Ստեփան աղայի հոգու մաքրութիւնը: Այդ Պետրոս
և Պողոս աղաները Ստեփան աղայի եղբայրներն են, բայց անւած բոլոր-
ովն աչ ոգով՝ շահամուլթեան, կեղծաւորութեան ոգով: Աղքատներն են,
որոնցից և թէ աղքատներ, փրկւած կը լինէր:

Գլխավոր երկու միւս պատկերներէից մէկում ներկայացրած է Զաքար աղալ Կորէժեան անունով ճարպիկ և արիւնարբու մէկը, որը տաճկաց Գաւաթեան ատենանի ծառայողի պաշտօնը տասնեակ տարիներով գործ է դնում միմիայն մի նպատակով՝ կաշառք առնել դատարանին դիմող մարդկանցից և, նպատակին ունելի լաւ հասնելու համար, խճճելով բոլոր գործերը, թակարդի մէջ պահելով արդարադատութեան դիմողներին: Նոյն աղ-Զաքար աղան դառնում է թաղական խորհրդարանի անդամ հէնց ալն ժամանակից, երբ 1860 թականի Սահմանադրութիւնը ներմուծւոյ Վասպուրական, ալն է 70 թականներէից. աղ պաշտօնում, միշտ վերընտրւելով, Զաքար աղան մնում է ամբողջ 12 տարի: Իբրեւ ազդեցիկ մարդ, նա ընտրւում է նաև իւր թաղի եկեղեցու երեսփոխ և «ալնայէն լուսկեց, կողոպտեց եկեղեցու դրամները, որ քիչ էր մնում նրա սուրբ սպասներն էլ ծախէր»: Նա աղ մարդը ամեն օր ժամ էր գնում ու քերամքերով աղօթում...

Աղ փոքրիկ պատմութեան վերջը կազմում է խօսակցութիւն վնար, բալց և մեծամիտ մէկի հետ՝ վախճանւած Զաքար աղալի լուղարկաւորութեան ժամանակ: Պ. Փիլոսոփանցը չէր կարող իւր արհամարանքը դէպի հանդուցեալ հարստահարողի դադաղը աւելի ուժեղ կերպով լալտնել, քան իւր պատմութեան վերջում մոռանալով նորան և զբաղւելով աղ հոսոս երիտասարդի հետ, որին վանցիք անուանում էին «Ալխարհի կէտ», ալնքան նա «գիտուն» էր: Բալց անհասկանալի է, թէ ինչու աղ պատկերը պէտք է կրէր աղ պատահական լուղարկաւորողի մականունը:

Երբորդ պատկերում, որ կրում է վերնագիրս «Լիմ անապատի ճգնաւոր», հեղինակը առաջ է բերում Մանուկ աղալ անունով չառախօս մարդու մի տիպար, Վասպուրականի գիւղական ուսուցչի դրութեան մի նկարագրութիւն չանձին Մեքքոն վարժապետի և վերջապէս Լիմ անապատի վնուն տարի առաջ վախճանւած Գէորգ ճգնաւորի մասին Ժողովրդի բերնում պտըտող աւանդութիւնը

Քանի մի խօսք ևս հեղինակի լեզուի մասին: Ննթարկւելով տաճկահալերի բարբառի ազդեցութեան և գտնելով նորա մէջ ինչ ինչ առաւելութիւններ, հեղինակը մշակել է մի լեզու, որ և լալս և լալնկոյս Ախուրեանի գրական լեզուները իրար հետ չաղկապում է: Աղպէս է, որ նա գործ է ածում՝ մարդու մը, տղալի մը, զի, զորս, հարցուցի և ալն, ալ նաև՝ պաղ խօսակցութիւն և ալն: Մենք համոզւած ենք, որ աղ դարձւածները և առհասարակ բարբառների իրար հետ աղ ձևով խառնելը հեղինակը ինքը կը թողնի ոչ ի վնաս գրական լեզուի զարգացման: Յամենալն դէպս պէտք է թողնել զորս, դալն և նման խորթութիւնները: Բալց և միւս կողմից մենք համոզւած ենք, որ հաղիւ թէ պ. Փիլոսոփանցի լեզուն ներկայացնէր ալն ճոխութիւնը և դեղեցկութիւններից շատերը, եթէ նա քանի մի տարի անցրած չը լինէր հայութեան սրտին մօտիկ մի քաղաքում, որպիսին է Վանը:

տղերանց շարքը նախելու, որոնք եկած էին նորա ձեռքը խնդրելու: Շարքի ծաղրում գալիս-կանգնում է բողոքովին ըստ պատշաճին չը զուգուած Միծիկղարը, որին, ի հարկէ, միակ հաւանում է Ծովինարը և նորա հետ ամուսնանում: Միծիկղարի ուժը կաւանում է եղել իւր լարգանքի մէջ դէպի իւր նախնիքը, որոնցից և ժառանգում է նոցա սուրբ: Այդ գաղտնիքը սատանաօրէն գտնում է մի դիւական պառաւ կին (պատիկ), որին լաջողում է Ծովինարի աչքում կասկածելի դարձնել Միծիկղարի սէրը և փախցնել խալնդուր թաղաւորի տղի մօտ, որը պատահամար Ծովինարի պատկերը տեսած էր և նորա փերալ գժւած: Բալց ալդ բանը իմացւում է. Ծովինարին լաջողում է կրկին իւր մարդու գիրկը հասնել, իսկ պառիկը չարաչար պատժւում է:

Ամբողջ հէքիաթը պատմած է մի լեզուով, որը գրական ոճի հետ միացնում է ժողովրդական բարբառի բոլոր հրաշալի հարստութիւնները թէ՛ բառերով և թէ՛ դարձածներով: Արձակի հետ խառը կան շատ կտո՛ւ: ոտանաւորները չարմարեցրած հէքիաթի ընաւորութեան և բաւականին աջողած, թէպէտ և պ. Աղապեանը մեզ ընտելացրել է լաւագոյնին:

Հեղինակը չի ասում մեզ, թէ որտեղից է քաղել իւր հէքիաթը, միայն թէ հէքիաթի մի տեղից (երես 57) իմանում ենք, որ դա՛ Ուտիացոց (որոնցից ալժմ Նուխաւ գաւառի Նիթ և Վարթաշէն մեծ գիւղերի ընակիչներն են մնում) հէքիաթ պէտք է լինի, քանի որ Միծիկղար ուսիրէն նշանակում է «կրտսեր տղալ» և որ ալդ երկրի «Գէօլուր-ղալ» կոչւած աւերակներին կից Ղղղալասի (Աղջկաբերդ) կոչւած տեղ կալ. «Խալնդուր» անունից էլ երևում է, որ ալդ ճիշտ ենթադրութիւն է, քանի որ խալնդուրցիք հնումը լեզգի կամ ալ լեռնարնակներին էին անուանում, որոնք մօտ են Ուտիացիներին: Մենք խորհուրդ ենք տալիս մեր հէքիաթարաններին գրածքի ըսկըղում չադտնել պատմած հէքիաթի աղբիւրը և թէ պատմածը որքան հաւատարիմ է ժողովրդական աւանդութեան: Այդ իմանալը հարկաւոր է աւելի քան մի տեսակէտից:

Ծովինարի նման հսկալ ուժի տէր էակի «ձղրտալը» աչքի ընկնելու չափ անընական է թւում: Եթէ Ծովինարը կաջական է՝ նորա ձալնը՝ որոտմունքը—չի կարելի ձղրտալուն նմանեցնել:

Միծիկղարի սիրապատեութիւնը Ծովինարին (երես 26)

«Թէ որ դու ես քուսն կտրող Ծովինար,

Աղջի, ես եմ սիրուլդ կարօտ Միծիկղար»

հասկանալի է լինում միմիայն երես 33 կարդալով:—Դեւերի խմբերի նկարագրութիւնը թւում է մեզ շատ աջողած, նա մանաւանդ որ նոքա երկիւղալի չեն դուրս բերւած:

Բալց և ալնպէս, մի թեթեւ սրբադրութիւն ևս, ապագայի համար, աւելորդ էր լինիլ: Ամենեւին հարկ չը տեսանք սահմանի տեղ՝ սա ը հա տ ասել

տեղ զետեղւած (երես. 5—6) «Էֆեմերտիի գուշակութիւնը 1889 թւականի համար»։ Յոյս ունինք, որ հետեւեալ տարիներում պ. Նազարեանցը աչք բաժինը իւր Օրացոյցից բոլորովին դուրս կը գցի, համաձայնելով մեզ հետ, որ թէ աչք և թէ նման գուշակութիւնները ոչ միայն գիտութեան, այլ և նոյն խակ հալի, առողջ դատողութեան բարի համբաւի համար վիրաւորական են։

Տօմարագիտութեան չը նւիրած ընթերցողին անհասկանալի է երես 7 զետեղւած տառերի և բառերի նշանակութիւնը։ Երես 87—88 թւանշանները անհաստատ են և մի քանիսը սխալ. օրինակ, իբր թէ 1000 հոգուց մէկը հասնում է 100 տարեկան հասակին։ Եւ առհասարակ, իբր ստատիստիք, աչքտեղ բերած թւանշանները գին չ'ունին։ Փոխանակ ընդհանուրից խօսելու, ամէլի օգտակար կը լինէր ճիշտ թւեր բերել ստատիստիքապէս հետազօտւած աղբիւրի կեանքից։

Երես 99-ում հալ Լուսաւորչականների թիւը որոշւում է 634 հազար հոգի, իսկ նկատողութեան մէջ աւտւում է, թէ «վերջին վիճակադրական տեղեկութիւններից երևում է, որ Ռուսիայի հալոց թիւը աչքմ հասնում է 1 միլլիոնի»։ Իսկ ինչ թիւ է առաջինը և ռոտեղից է վերցրած երկրորդը։

Երես 175-ում Աղամի մահը որոշւում է 4578 թ. Քր. առաջ, որպէս Ջրհեղեղինը՝ 2253 թ. մինչդեռ ամենքի համար արդէն պարզ է, որ ալն պատմութիւնը, որի մէջ Աղամը և Ջրհեղեղը կարող են պատմական եղելութիւնների տեղ ընդունել, այլ ևս պատմութիւն չէ և ոչ նորա հեղինակը՝ պատմաբան։

Օրացոյցի «առողջապահական բաժինը» սկսում է ոչ ոքին հարկաւոր դատողութիւններով, թէ ինչ է ասել ջրի մասին Հիպոկրատէս, Պինտարոս և այլն։ Դորա փոխարէն մենք սպասում էինք գտնել Օրացոյցի մէջ տեղեկութիւններ ջրի քիմիական և ֆիզիքական բաղադրութեան մասին, անգամ Վուր գետի և Աւշալաչի ջրի՝ վերջերում եղած անալիզների հետեւեալի մասին. իսկ գինու վերաբերեալ հաղարարատիւ ամէլի օգտակար կը լինէր Կովկասեան Գիւղատնտեսական Ընկերութեան մէջ վերջերումս եղած ուսումնասիրութեան մի ամփոփ ու խմատալի գեկուցում տալ։

Պարոն Նազարեանցի աշխատասիրութեան բարի համբաւից սպասելի է որ ժամանակով, նորա կազմած Օրացոյցը նկատողութիւնների ոչ մի սուիթ չի ներկայացնի։ Օրացոյցի կազմելուն զբղւած է տեսնում իրան նոյն խակ գիտնականը և մանաւանդ լուսաւորութիւն տարածել ցանկացողը, աչքեան ճիշտ է, որ ոչ մի գիրք աչքեան խուլ անկիւններ չի տեսնում, որքան Օրացոյց աւած բանը։ Ահա թէ ինչո՞ւ օրացոյցները պէտք է ամէլի բարձր տեսակէտից քննել, քան աչք սպասելի է նոյցա փոքր հաւալից և նոյցա, առ երևոյթ, անմեղ կերպարանքից։

Վիլիամ Շեքսպիր. «ՁՈՒՐ ՏԵՂԸ ՄԵՆ ԱՂՄՈՒԿ. (կատակերգութիւն հինգ գործողութեամբ). գերմաներէնից հայերէն թարգմանեց Յովհաննէս Լալայեան: Թիֆլիս. տպար. Յ. Մարտիրոսեանցի, 1888 թ., քառածալ, 111 երես, տառ № 12. Գինն է 50 կոպ.

Հակական բեմը ծանօթ է Շեքսպիրի հետ. նորա վերայ խաղացած են Համլետ, Օթելլօ և Արքայ Լիր: Բայց հակական գրականութիւնը դեռ ևս գրեթէ ծանօթ չէ նոր դարերի այդ հզօրագոյն հանձարի թատերական գրածների հետ. և եթէ չենք սխալում, պ. Մալխասեանցը առաջինն է, որ տուց Շեքսպիրից մի տպագրւած թարգմանութիւն, այն է՝ Արքայ Լիր ողբերգութիւնը «Արաքս» վեցամսեայ հրատարակութեան մէջ: Մեր գրականութեան բարեկամներին կարող ենք հաղորդել, որ Շեքսպիրի թարգմանութեամբ զբաղւած է նաև մի երկրորդը, իւր այդ գործի համար կատարեալ ձևոճը հաս հայ գրող՝ պ. Աւետիք Եղեկեան-Պողեան, որի («Համկետ») ձեռագիր թարգմանութիւնը աւելի քան մի անգամ կարդացած ենք կամ նորա ընթերցումին ներկայ եղած և որի հրատարակութիւնը, կարող ենք վստահ կերպով ասել, գրական նորութիւն պէտք է դառնի, երբ նա լոյս ընծայի:

Բայց ահա Շեքսպիրի նաև մի երրորդ թարգմանիչ—Յովհաննէս Լալայեան, որը ախօր հրապարակ է դալիս վերը փշած կատակերգութեան թարգմանութեամբ: Եւ այդ առաջին փորձով պ. Լալայեանը կատարեալապէս հաստատում է այն կարծիքը, ինչ ունէինք նորա գրական-գեղարուեստական ճաշակի մասին: Մեզ համար մեծ գին ունի այն հանգամանքը, որ մէկը ձեռնամուխ է լինում մի գրածքի թարգմանութեան՝ բնական հակումով, ունենալով իւր իսկ բնաւորութեան մէջ չատկութիւններ, որոնք գրաւում են նորան դէպի որոշ հեղինակութիւններ: Պ. Լալայեանցը, որքան մենք նորան ճանաչում ենք, սիրում է գեղարուեստը նոյն իսկ գեղարուեստի համար, որտեղ և այդ գեղանիութիւնը արտապատկի՝ նրկարչութեան թէ անդրիպոքածութեան մէջ, վէպի թէ կարբիկատորի մէջ, վեհութեան թէ ծամածուութեան մէջ: Թարգմանիչների մէջ նա կուսածներիցն է, թէպէտ և հանգամանքները նորան դեռ ևս թող չեն տւած իւր ձիրքը կատարելապէս արտապատկելու: Նոյնքան սիրով մենք ողջունում ենք նորա այդ դեռ ևս ոչ մեծ գործի թարգմանութիւնը:

Բայց և այնպէս, մի նկատողութիւն: Ինչ միտք ունի ալօմեան աշխարհաբարի դարում գործ ածել գրաբարի բոլորովին աւելորդ ձևերը, քանի որ մեր աշխարհիկ լեզուն ունի նոցա տեղ իւր սեպհականը, մեզ աւելի մատչելին և նոյնքան կատարելալը: Ինչու որք և ոչ՝ որոնք, ինչու աղնուականք և ոչ՝ աղնականներ. բնական է, որ պէտք է ասել՝ խօսիք և ոչ թէ՝ խօսէ (եր. 19), ղինով և ոչ՝ ղինով, բարեկամներ և ոչ՝ բարեկամք, կ'առնես և ոչ՝ կ'առնու: Փոխանակ կուսեցան, հաշտուցան, լցուցան,

պէտք է գրել՝ կռւեցին, լցւեցին, հաշտեցին: Նմանապէս անհիմն է ասելը՝ սպասածէն աւելի. սխալ է գրելը՝ դրաբառ (պէտք է գրել՝ դրաբար):

Մի վերջին նկատողութիւն եւ. Մեզ մօտ ո՞վ իւր եղբօրը ալսպիսի հարց կը տալ՝ «որտեղ է եղբօր որդիս»: Մեզ մօտ եղբօր ներկայութեամբ եղբօր որդի ասելու տեղ, ուղղակի նորա անունն են տալիս՝ որտեղ է Յովհաննէսը եւ այլն, փոխանակ ասելու՝ որտեղ է «եղբօր աղջիկս» (խակապէս՝ եղբօրս աղջիկը), ուղղակի հարցնում են եղբօր աղջկալ անունը:

ՍԱՄՈՒԷԼ ՍՄԱՅԼՍ. «ԲՆԱՒԱՌՈՒԹԻՒՆ»: Գերմաներէնից թարգմանեց Փիլիպպոս Վարդանեան. Թիֆլիս. Մարտիրոսեանցի տպարան. 1888 թ., 490 եր., տառ № 12., գինն է 1 ռ. 50 կոպէկ:

Վերնագրից ընթերցողը կարող էր եղբակացնել, թէ Սմալսը դերմանացի է. որպէս զի աղպիսի թիւրիմացութեան տեղիք չը տրւի, թո՛ղ ընդունւի ալսպիսի մի ձև՝ (քնադիրը անգլիերէն) — Գերմաներէնից թարգմանեց ալս ինչ անձը: Աղպիսով ճշտութիւնը պահպանւած կը լինէր, որ ինքն ըստ ինքեան կարեւոր է:

Բնաւորութիւնը մի գիրք է, որը միմիայն մի անգլիացի բաւականաչափ հեղինակութիւն կարող էր ունենալ գրելու: Ոչ մի ազգ ալնքան դործ չի չինել բնաւորութեան շնորհիւ, որքան անգլիացին եւ, ալ իսկ պատճառով, ոչ մի ազգ ալնքան բնաւորութեան տէր մարդիկ չի ունեցած, որքան անգլիականը: Լսել բնաւորութեան մասին՝ պէտք է ուրեմն անգլիացուց, որպէս ճաշակի մասին՝ Քրանսիացուց: Եւ բնական է, որ Սմալսի հեղինակութեան մէջ օրինակները գլխաւորապէս վերցրած են Անգլիայի մարդկանցից: Այդ գիրքը դաստիարակութեան մի գիրք է՝ ալ ձեռնգրած, քան դաստիարակութեան մասին առհասարակ զրածները, օրինակ՝ Ժան Ժակ-Ռուսօն, Հերբերտ Սպենսեր եւ ուրիշներ: Նորա մէջ չը կալ ոչ անալիզ եւ ոչ սինտեզ, ալ կալ միայն խրատ, պնդումն, հաստատումն՝ հեղինակաւոր մարդկանց վկայութիւններով վաւերացրած: Այդ պատճառով աղղեցութիւնը Սմալսի ընթերցումից ալնքան մնալուն չէ, որչափ փիլիսոփայօրէն գրած դաստիարակութեան գրքերի աղղեցութիւնը: Սմալսից բոլոր օգուտը ստանալու համար, նորան հարկաւոր է ոչ թէ կարդալ եւ անցկենալ, ալ նորան տնայլն գրադարանի մշտական սեպհականութիւն դարձնելուց եւ մի անգամ կարդալուց փտով՝ ժամանակ առ ժամանակ վերցնել եւ կրկին ու կրկին կարդալ եւ ոչ անպատճառ սկզբից, ալ ո՛ր տեղերը մարդու դիրքին, բոլորական տրամադրութեան եւ զէպքին չարմարում են: Բանը նորանումն է, որ ալդ գիրքը, ալն ձեռով, ինչպէս նա շարադրւած է եւ ալն ոճով, որով գրւած է՝ ժամանակակից գրականութեան զատական գրքերից մէկն է կազմում եւ ուրեմն՝ մէկը ալն գրքերից, որոնց թարգմանութիւնը պարտաւորիչ է դառած բոլոր զարգացած աղղերի՝ զրականութիւնների համար:

Հեղինակի գլխավոր ցանկութիւնը սա է՝ որ մարդիկ, ինչ գործի և կոչումի տէր և լինին, ամենից առաջ պէտք է կրթին իրանց բնաւորութիւնը համեմատ ալն պահանջների, որ անհրաժեշտ են դարձնում ընտանիքի սրբութիւնը, հասարակութեան անդամների համերաշխութիւնը, տէրիքի սրբութիւնը, հասարակութեան անդամների համերաշխութիւնը, տէրութեան քաղաքացիութիւնը: Կարճ խօսած, զիրքը քարոզում է առաքելութեան քաղաքացիութիւնը: Կարճ խօսած, զիրքը քարոզում է առաքելութեան, սրբի աղնութիւն և բարութիւն, առանց հերքելու ոչ գիտնականութեան և ոչ մտաւոր ու ալ ձիւքերի օգտակարութիւնը, որպէս նաև հարստութեան ուժը, բայց որոնք առանց առաքելութեան՝ իրօք որ քիչ արժէք ունին, և նոյնքան օգտակար կարող են լինել, որքան և վնասակար: Պարտաճանաչութիւն—ահա ալն գլխավոր բանը, որի շուրջը պէտք է պտտէ կեանքը, նամանաւանդ, որ ալն լատկութեամբ կարող է փալկել թէ միծը և թէ հասարակ մարդը:

Սմայլը մի առ մի խօսում է ալն բոլորի մասին, որոնք մարդուս բնաւորութեան վերաջ աղնացութիւն ունին՝ ընտանիքը, ընկերութիւնը, աշխատանքը, արիւթիւնը, անձնիշխանութիւնը, պարտքի և շիտակութեան գիտակցութիւնը, լրջմտութիւնը, վարդողութեան ձեւը և արեւտոր, գրքերի ընթերցանութիւնը, ամուսնութեան աղնացութիւնը և, վերջապէս, կենսական փորձը:

Թարգմանութիւնը, արւած լինելով լեզուն գիտցող և իւր հակումնիւրով կոչումն ու գրական ճաշակ ունեցող թարգմանչից, որը արդէն անուն ունի վատաւած մեր գրականութեան մէջ՝ ինչ ասել կ'ուզէ, որ լաւ է: Բայց մենք չենք հաւանում չարգելի թարգմանչի հակումը դէպի մի քանի գրարարեան ձեւերը՝ օրինակ մեծ աւ մասսամը, ընտանեաց մէջ և ալն:

Ստացանք Արքունական կալածների մինխտրի հաւատարմատար Կովկասեան երկրի համար պ. գաղտնի խորհրդական Իւան Իւանովիչ Տիւխեւից նորա հրատարակած այս երկու մեծ հրատարակութիւնները. «Материалы по изучению быта государственных крестьянъ въ Закавказскомъ краѣ» եօթը մեծ հատորներից բաղկացած և «Сводъ матеріаловъ по изученію экономическаго быта государственныхъ крестьянъ Закавказскаго края» չորս համանման մեծ հատորներից բաղկացած:

Առաջին հրատարակութեան վերնագրի թարգմանութիւնն է՝ «Նիւթեր Անդրկովկասեան երկրի արքունական գիւղացիների տնտեսական դրութիւնը ուսումնասիրելու համար»:

Երկրորդ հրատարակութեան վերնագրի թարգմանութիւնն է՝ «Անդրկովկասեան երկրի արքունական գիւղացիների դրութեան վերաբերեալ նիւթերի համադումար»:

Պէտք է ասած, որ այս սքանչելի հրատարակութիւնները միմիայն սակաւաթիւ մարդկանց և հաստատութիւնների սեպհականութիւն են, ո-

րովհետեւ, ցաւելով պէտք է ասենք, ալդ հատորները տպագրւած են միմիայն մի քանի հարիւր օրինակ։ Եւ եթէ ալսօր մենք ալդ գրւածները տէրն ենք, դորա համար շնորհապարտ պէտք է լինինք ալն հանգամանքին, որ ինքներս եղած-ենք հետադատող մասնախմբի անդամ եւ, որպէս արդարին, վալելիցինք ձրի պտանալու արտօնութիւնը։ Մախու նորա չկան ոչ մի տեղ։ Այս նշանաւոր հրատարակութիւնների մէջ ամփոփւած նիւթերի մասին խոստանում ենք հետեւեալ անգամ տեղեկութիւն տալ, որպէս նաեւ թէ ինչ դիտաւորութիւնների է հետեւի արքունական կալւածների մինիստրի հատարմատարը՝ ձեռնարկելով մի ալդքան մեծածախս գործի։

Վերջին ժամին ստացանք հետեւեալ հրատարակութիւնները։

- 1) Տիրդան Նաւասարդեանցի «Հալ ժող. հէքիաթների» դ. գիրքը։
- 2) Կրօնական—Բարդախան Խորհրդածութիւններ՝ աստուածասիրութեան, առաքինութեան եւ բարեգործութեան եռանդ արծարծելու համար։ Թարգմանեց զերմաներէնից Գրիգոր եպ. Աղափիրեանց։ Հատոր բ., Վաղարշապատ, 1888 թ.
- 3) Նոյնը՝ հատոր գ. Վաղարշապատ 1888 թ.։
- 4) Քնարիկ մանկական. երգեր, պարերգեր եւ աղօթքներ փոքրահասակ մանուկների համար. ձայնադրեց Վաղարուս քահանայ Յովսէփեան։ Ս. Պետերբուրգ, 1887 թ.
- 5) Երախալիք. 1882—1887, (պատկերադար), Հատուածներ մանուկների համար։ Աւաջին գիրք—դարուն. հրատարակութիւն Կամսար Տ. Մ. Սարգսեանի. Թիֆլիս. 1887 թ., տպար. Ռօտինեանցի։
- 6) Նոյնը՝ երկրորդ գիրք—ամառ. 1887 թ.
- 7) Նոյնը՝ երրորդ գիրք—աշուն. 1888 թ.
- 8) Նոյնը՝ չորրորդ գիրք—ձմեռ. 1888 թ.
- 9) 1837—1887. Յիւնամեակ Հայոց հոգեւոր թեմական դպրոցի Երևանայ, Տիֆլիս, տպարան Մ. Վարդանեանի, 1888 թ.
- 10) Մ. Արեղեան—Նմուշներ. Շուշի. 1888 թ.
- 11) Պատկերադարդ Օրացոյց 1889 թ. կաղմեց Մ. Զմչեանց. հրատարակութիւն «Աղբիւր» ամսագրի։

Ա.